

**BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN**

TRẦN ĐỨC HOÀN

**VĂN HÓA KINH BẮC - VÙNG THẨM MỸ
TRONG THƠ HOÀNG CẨM**

LUẬN ÁN TIẾN SĨ NGỮ VĂN

THÁI NGUYÊN - 2013

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN

TRẦN ĐỨC HOÀN

**VĂN HÓA KINH BẮC - VÙNG THẨM MỸ
TRONG THƠ HOÀNG CẦM**

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 62.22.01.21

LUẬN ÁN TIẾN SĨ NGỮ VĂN

Người hướng dẫn khoa học: 1. PGS. TS. TRẦN THỊ VIỆT TRUNG
2. PGS. TS. NGUYỄN DUY BẮC

THÁI NGUYÊN - 2013

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu, kết quả được nêu trong luận án là trung thực và chưa được ai công bố trong bất kỳ công trình khoa học nào. Nếu sai, tôi hoàn toàn chịu trách nhiệm.

Thái Nguyên, năm 2013

TÁC GIẢ LUẬN ÁN

Trần Đức Hoàn

LỜI CẢM ƠN

Tôi xin bày tỏ lòng kính trọng và biết ơn sâu sắc tới PGS. TS Trần Thị Việt Trung, PGS.TS Nguyễn Duy Bắc - những thầy cô đáng kính đã tận tình hướng dẫn và động viên tôi trong suốt quá trình thực hiện luận án này.

Tôi xin gửi lời cảm ơn chân thành tới cơ sở đào tạo Đại học Thái Nguyên, đơn vị đào tạo trường Đại học Sư phạm Thái Nguyên đã tạo điều kiện để tôi hoàn thành luận án này.

Tôi cũng xin gửi lời cảm ơn đến các đồng nghiệp của tôi đã chia sẻ nhiều tư liệu và kinh nghiệm quý báu liên quan đến vấn đề nghiên cứu, xin bày tỏ lòng biết ơn tới gia đình, người thân đã động viên và giúp đỡ tôi trong thời gian qua.

Tôi xin chân thành cảm ơn!

Thái Nguyên, năm 2013

TÁC GIẢ LUẬN ÁN

Trần Đức Hoàn

MỤC LỤC

	<i>Trang</i>
LỜI CAM ĐOAN	i
LỜI CẢM ƠN	ii
MỤC LỤC	iii
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài.....	1
2. Mục đích nghiên cứu.....	2
3. Nhiệm vụ nghiên cứu.....	2
4. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu	3
5. Tổng quan về vấn đề nghiên cứu (lịch sử vấn đề)	3
6. Phương pháp nghiên cứu.....	9
7. Đóng góp của luận án.....	10
8. Cấu trúc luận án	11
Chương 1: MỘT SỐ VẤN ĐỀ LÝ LUẬN VỀ VÙNG THẨM MỸ, VÙNG VĂN HOÁ VÀ VÙNG VĂN HOÁ KINH BẮC	12
1.1. Quan niệm về vùng thẩm mỹ trong sáng tác văn học	12
1.2. Mối quan hệ giữa vùng văn hóa với vùng thẩm mỹ trong sáng tác văn học.....	16
1.2.1. Quan niệm về vùng văn hóa	16
1.2.2. Quan niệm về bản sắc văn hóa vùng, miền	18
1.2.3. Mối quan hệ giữa vùng văn hóa và vùng thẩm mỹ trong sáng tác của nhà văn	18
1.3. Văn hóa Kinh Bắc trong thơ ca Kinh Bắc và trong thơ Hoàng Cầm.....	23
1.3.1. Đặc điểm vùng văn hóa Kinh Bắc	23
1.3.2. Văn hoá Kinh Bắc trong thơ ca Kinh Bắc	30
1.3.3. Văn hóa Kinh Bắc - cội nguồn của vùng thẩm mỹ trong thơ Hoàng Cầm	40
Chương 2: THẾ GIỚI BIỂU TƯỢNG THẨM MỸ TRONG THƠ HOÀNG CẦM	44
2.1. Quan niệm về biểu tượng và biểu tượng thẩm mỹ.....	44
2.1.1. Quan niệm về biểu tượng.....	44
2.1.2. Quan niệm về biểu tượng thẩm mỹ	46

2.2. Biểu tượng thiên nhiên Kinh Bắc.....	48
2.2.1. Biểu tượng dòng sông.....	48
2.2.2. Biểu tượng núi, đồi.....	61
2.2.3. Biểu tượng lá, cỏ, quả.....	66
2.3. Biểu tượng con người Kinh Bắc.....	81
2.3.1. Biểu tượng con người trong truyền thuyết và lịch sử.....	82
2.3.2. Biểu tượng người mẹ.....	88
2.4. Biểu tượng về văn hoá phong tục Kinh Bắc.....	94
2.4.1. Biểu tượng lễ hội.....	94
2.4.2. Hát Quan họ - một biểu tượng văn hoá thẩm mỹ độc đáo.....	102
Chương 3: VÙNG THẨM MỸ TRONG THƠ HOÀNG CẨM NHÌN TỪ	
PHƯƠNG DIỆN NGÔN NGỮ.....	107
3.1. Quan niệm về ngôn ngữ và ngôn ngữ nghệ thuật trong văn học.....	107
3.1.1. Quan niệm về ngôn ngữ.....	107
3.1.2. Quan niệm ngôn ngữ nghệ thuật trong văn học.....	109
3.2. Đặc trưng vùng văn hoá thẩm mỹ Kinh Bắc trong ngôn ngữ nghệ thuật thơ Hoàng Cẩm.....	113
3.2.1. Sự kết hợp của nhiều kênh ngôn ngữ.....	113
3.2.2. Ngôn ngữ đầy ắp tính tượng trưng và giàu tính nhạc.....	129
KẾT LUẬN.....	148
DANH MỤC CÁC CÔNG TRÌNH CÔNG BỐ KẾT QUẢ NGHIÊN CỨU	
CỦA LUẬN ÁN.....	151
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	152

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Trong thơ ca Việt Nam hiện đại, Hoàng Cầm được đánh giá là một tác giả tài hoa và độc đáo, ông đã dệt được một hồn thơ mang bản sắc riêng. Hồn thơ ấy đã góp phần tăng thêm sự phong phú, đa dạng cho nền thơ ca dân tộc thời kỳ hiện đại.

Tiếp cận thơ Hoàng Cầm ta có ấn tượng khá đặc biệt bởi một không gian thơ riêng biệt - đó là không gian văn hoá vùng Kinh Bắc cổ kính và tao nhã. Ngoài những khả năng thiên bẩm, ngoài ảnh hưởng của môi trường văn hoá gia đình, văn hoá thời đại, văn hoá dân tộc, chúng ta có thể thấy ảnh hưởng sâu đậm của văn hoá vùng - một yếu tố quan trọng góp phần quyết định tạo nên hồn thơ và phong cách nghệ thuật của Hoàng Cầm. Chính điều đó đã tạo ra dấu ấn đặc trưng riêng của Hoàng Cầm trong số các chân dung của thơ ca hiện đại Việt Nam. Tuy nhiên, vấn đề văn hoá vùng trong thơ của Hoàng Cầm mới chỉ dừng lại ở những phát hiện nhỏ, lẻ, chưa trở thành một hướng nghiên cứu có tính hệ thống và cụ thể, vẫn chưa được giải mã một cách thấu đáo, đầy đủ, nhằm chỉ ra những nét mới mẻ, độc đáo của vùng văn hóa và các biểu tượng nghệ thuật trong thơ ông.

Do đó, nghiên cứu văn hoá vùng Kinh Bắc chính là góp phần giải mã thơ Hoàng Cầm, chỉ ra những đặc trưng riêng biệt trong thơ Hoàng Cầm từ góc độ văn hóa học và qua các biểu tượng văn hóa vùng. Đồng thời, việc nghiên cứu này cũng góp phần làm sáng tỏ vùng văn hoá thẩm mỹ và giá trị quan trọng của nó trong việc hình thành hồn thơ, đặc trưng thơ và tư tưởng, phong cách nghệ thuật của nhà thơ Hoàng Cầm. Qua cái “phễu lọc văn hóa” Kinh Bắc, nhà thơ Hoàng Cầm đã làm sống lại những đặc điểm văn hóa vùng Kinh Bắc trong thơ, đã góp phần luận giải, tôn vinh và làm tỏa sáng những giá trị của một vùng đất có truyền thống văn hóa, văn hiến lâu đời. Đây cũng chính là đóng góp quan trọng của Hoàng Cầm đối với thơ ca Việt Nam hiện đại, đối với vùng đất, con người và quê hương yêu dấu của nhà thơ.

Trong sự nghiệp sáng tác của Hoàng Cầm, bên cạnh những sáng tác thơ còn phải nói đến những tác phẩm văn xuôi và kịch thơ nổi tiếng. Đương nhiên, chỉ với mảng sáng tác thơ của mình, Hoàng Cầm đã xứng đáng được xem là một trong những nhà thơ xuất sắc của nền thi ca Việt Nam hiện đại. Giữa mênh mông cuộc đời, tâm hồn anh minh, sâu lắng và luôn luôn rộng mở, tiếng thơ tràn đầy nhiệt huyết và giàu trải nghiệm về cuộc

sống ấy đã để lại dấu ấn văn hoá Kinh Bắc không thể phai mờ trong ông. Tuy vậy, đời thơ nhiều tìm tòi, nhiều trăn trở của Hoàng Cầm đến nay vẫn chưa có được sự quan tâm nghiên cứu một cách sâu sắc và hệ thống. Nhìn lại những cống hiến to lớn của Hoàng Cầm đối với nền thi ca nước nhà, sẽ thấy rất cần thiết phải có những công trình nghiên cứu chuyên sâu đối với di sản thi ca quý giá của ông, để cho cuộc đời sáng tạo không mệt mỏi ấy được tri ân một cách đúng nghĩa.

Xuất phát từ những lý do trên, chúng tôi lựa chọn đề tài "*Văn hoá Kinh Bắc - vùng thẩm mỹ trong thơ Hoàng Cầm*" để nghiên cứu với mong muốn phát hiện ra những điểm sáng về giá trị văn hoá thẩm mỹ trong thơ ông, khẳng định một lần nữa tài năng và những đóng góp nhiều mặt của thi nhân trong dòng chảy lớn của nền thơ ca Việt Nam hiện đại. Điều đó có ý nghĩa không nhỏ đối với việc nghiên cứu, giảng dạy và học tập môn Văn học ở trung học phổ thông, đại học và cao đẳng... Qua đó góp phần xây dựng hệ quy chiếu mới để nghiên cứu thơ Hoàng Cầm.

Đây là một đề tài vừa có tính khoa học, vừa có tính thực tiễn và có những đóng góp thiết thực vào việc tìm hiểu, giải mã thơ Hoàng Cầm.

2. Mục đích nghiên cứu

Mục đích của Luận án là nghiên cứu thơ Hoàng Cầm trong mối quan hệ giữa vùng văn hóa, vùng thẩm mỹ Kinh Bắc dưới các góc độ biểu tượng văn hóa và các hệ thống ngôn ngữ. Qua đó hy vọng sẽ gợi mở và cung cấp một số cơ sở có tính chất thao tác để hiểu thơ ca Hoàng Cầm khi tiếp cận văn bản ngôn từ, khám phá sâu hơn về truyền thống văn hóa Kinh Bắc và cũng là góp phần nghiên cứu, giảng dạy và thưởng thức thơ ca của ông được thấu đáo hơn. Đồng thời góp thêm tiếng nói khẳng định những sáng tạo độc đáo, những đóng góp tiêu biểu, đáng trân trọng của nhà thơ Hoàng Cầm trong đời sống thơ ca Việt Nam.

3. Nhiệm vụ nghiên cứu

Luận án cố gắng làm rõ khái niệm vùng thẩm mỹ, vùng văn hóa Kinh Bắc trong mối quan hệ với sáng tác thơ Hoàng Cầm. Điều đó cho phép phân tích và chứng minh tính chất tiêu biểu của nghệ thuật thơ Hoàng Cầm. Như vậy nhiệm vụ nghiên cứu của Luận án là lý giải các biểu tượng văn hóa và chỉ ra những đặc trưng ngôn ngữ nghệ thuật nổi bật của thơ Hoàng Cầm trong mối quan hệ với vùng thẩm mỹ Kinh Bắc.

4. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu

Đối tượng nghiên cứu của Luận án là: Văn hóa Kinh Bắc - Vùng thâm mỹ trong thơ Hoàng Cầm.

Góc nhìn của Luận án là văn hóa Kinh Bắc trong thơ Hoàng Cầm trên các phương diện cơ bản: vùng thâm mỹ trong thơ nhìn từ hệ thống biểu tượng và hệ thống ngôn ngữ.

Các văn bản khảo sát chính: *Hoàng Cầm- Tác phẩm thơ* do Lại Nguyên Ân biên soạn (Nxb Hội Nhà văn, Hà Nội 2003). Các tập thơ của Hoàng Cầm: “*Mưa Thuận Thành*” (Nxb Văn học, 1991); “*Bên kia sông Đuống*” (Nxb Văn học, 1993); “*Lá Diêu Bông*” (Nxb Văn học, 1993); “*Về Kinh Bắc*” (Nxb Văn học, 1994); “*99 tình khúc*” (Nxb Văn học, 1996) và tập *Men đá vàng*” (Nxb Văn học, 1995); Và các bài thơ lẻ in trên các báo, tạp chí khác nhau và các tác phẩm thuộc các thể loại khác như: văn xuôi, kịch thơ...

Khảo sát, tham khảo thêm một số tác phẩm thơ ca viết về Kinh Bắc (tiêu biểu) trong đời sống văn học nước nhà; một số nhà thơ cùng thời với Hoàng Cầm (để đối chiếu, so sánh những nét độc đáo, đặc sắc trong thơ Hoàng Cầm); các tài liệu sách, báo, những tài liệu viết về đặc điểm văn hóa vùng Kinh Bắc nói riêng, về đặc điểm văn hóa vùng nói chung... sẽ là cơ sở lý luận và thực tiễn để chúng tôi làm nguồn tài liệu tham khảo.

5. Tổng quan về vấn đề nghiên cứu (lịch sử vấn đề)

Trong lịch sử thơ ca hiện đại Việt Nam, thơ Hoàng Cầm là một hiện tượng độc đáo, đặc sắc với những đặc trưng thơ riêng biệt không thể trộn lẫn. Đó là một thứ thơ sang trọng, đẹp một cách mong manh, lung linh những sắc màu thiên nhiên và huyền ảo với các gam màu cổ tích, huyền sử mang tính sáng tạo, tính nghệ thuật cao và tính trực cảm thâm mỹ, gắn các giá trị văn hóa, phong tục của một vùng quê huê tình, cổ kính và thanh tao với tình người Kinh Bắc. Thơ Hoàng Cầm làm say mê trái tim nhiều người đọc nhưng cũng làm cho rất nhiều người khó tiếp cận. Do đó, có khá nhiều người đã viết, đã bình, đã tiếp cận thơ Hoàng Cầm trong suốt nửa thế kỷ qua, đặc biệt là những năm 90 của thế kỷ XX. Song, phải chăng vì kén chọn người đọc nên đến nay những công trình nghiên cứu về thơ Hoàng Cầm còn ở mức độ khá khiêm tốn (?).

Tuy nhiên, người nghiên cứu dù đứng ở góc độ nào, luận bàn về phương diện gì cũng đều chỉ ra được sự tài hoa với tấm lòng yêu thơ, yêu quý và trân trọng cuộc sống

hiếm thấy nơi ông; thật sự ngưỡng mộ vẻ đẹp tâm hồn cũng như cốt cách của thi nhân. Ở những mức độ khác nhau, các bài viết đều thể hiện niềm ưu ái, sự đồng cảm và sự ngưỡng mộ, trân trọng những sáng tạo nghệ thuật đối với những vần thơ chan chứa tình đời, tình người, ngút đầy nỗi nhớ, niềm thương của ông. Các nhà phê bình nghiên cứu đã xuất phát từ nhiều góc độ khác nhau để khám phá thế giới thơ Hoàng Cầm, song hầu hết đều có sự gặp gỡ nhau trong việc tìm hiểu và phân tích về cảm hứng, giọng điệu, nghệ thuật... của nhà thơ, qua đó khẳng định giá trị nghệ thuật, bản sắc cá nhân, thành tựu, đóng góp và vị trí riêng của thơ Hoàng Cầm trong tiến trình văn học Việt Nam hiện đại.

Nghiên cứu đề tài về ảnh hưởng của văn hoá đối với văn học Việt Nam hiện đại, chúng tôi nhận thấy đã có nhiều nhà nghiên cứu phát hiện ra nhiều vấn đề có giá trị thẩm mỹ trong thơ ông. Nhưng về yếu tố văn hoá Kinh Bắc trong sáng tác của Hoàng Cầm thì vẫn còn ít công trình nghiên cứu có tính chuyên sâu.

Nghiên cứu về thơ Hoàng Cầm, qua khảo sát, chúng tôi nhận thấy có một số khuynh hướng chính như sau:

5.1. Hướng nghiên cứu về nghệ thuật thơ Hoàng Cầm

Trong số các nhà thơ hiện đại Việt Nam, Hoàng Cầm là thi nhân được đánh giá cao với những giá trị nghệ thuật của thơ trữ tình đương đại, theo Nguyễn Việt Chiến: “Có thể nói, trong thơ Việt Nam hiện đại, Hoàng Cầm đã tạo ra một trường - thẩm mỹ mới, nó vừa mang trong mình cốt cách của văn hoá vùng Kinh Bắc, vừa mở ra một không gian lớn của thơ trữ tình với những tìm tòi nhằm đưa cái đẹp dân gian vào hơi thở của mỗi bài thơ. Và chính điều này đã làm nên một trường - giang - thơ lộng lẫy của riêng Hoàng Cầm - ông Hoàng của thơ trữ tình đương đại” [19, tr.59]. Chu Văn Sơn có nhận xét thơ Hoàng Cầm mang giọng điệu “*tức nghẹn, nhấn chìm, đè ngang*” [146, tr.285].

Đặng Tiến trong bài *Cây tam cúc* cũng nhận xét: “Thơ Hoàng Cầm giàu âm điệu... Có những câu thơ diu dặt, luyến láy do sắp xếp; nhưng giọng điệu bài thơ có thể xuất thần, vượt khỏi sự dụng công” [71, tr.61].

Đáng chú ý hơn cả là nhận xét của Nguyễn Đăng Điệp “Khi lắng nghe giai điệu thơ Hoàng Cầm có thể thấy ông chịu ảnh hưởng khá rõ âm nhạc từ, khúc trong văn chương cổ điển phương Đông... hoà quyện chặt chẽ với cái mượt mà của những làn điệu dân ca quan họ đã tạo nên những màu sắc riêng: sang trọng, đậm thắm nhưng bay bổng,